

Захваљујући обимној литератури на нашем језику, у којој се коментаришу византијски извори о успомени на светилиште Мајке Божије поред Цариграда, које је утицало на успостављање у православним Црквама празника Живоносни Источник, могуће је рећи нешто више о томе како је настао овај празник који Срби називају Источни петак, а који је од ове године крсна слава Шумадијске епархије

Мада је светилиште Богородице од Извора настало још у V или VI веку, то јест у време владавине ромејских царева Лава I (457-474), односно Јустинијана (527-565), служба (у литургијском смислу) посвећена култу који се ту неговао и обновљењу првобитног храма Мајке Божије, настаје у доба Палеолога, у првим деценијама XIV века. Писац службе и других сродних текстова у славу вишевековних чудотворних исцељења Богородичине цркве од Извора (τῆς Θεοτόκου τῆς Πηγῆς) који брзо попримају богослужбену употребу, је византијски историчар и песник Нићифор Калист Ксантопул између 1308. и 1320. године. Такође, почетком XIV века и Манојло Филес саставља бројне епиграме у част исцељења у Богородичином светилишту.

Од тога времена грчки, а касније руски *Цветни триоди (Пентикостари)* бележе да се празник Богородице

Живопријемног

(тачније него

Живоносног

) источника (Ζωοδόχος πηγή) прославља на Источни петак, петак Светле седмице. Овде треба напоменути да се епитет источни не односи на страну света, већ на источник као извор. Истраживачи нису регистровали да је ова служба нашла место у српскословенским цветним триодима, али се она ипак налази у

Пентикостару

(руске редакције) који данас употребљава наша Црква. У наслову синаксара се истиче да је овај празник посвећен „пресветој госпођи владичици Богородици *Живопријемном источнику*

“. Даље се бележи да се тога дана празнује обновљење храма Богородице званог Живоносни источник и да се чини памјат чуда која су се догодила. Санаксар садржи и податке о оснивању светилишта и царевима који су га обнављали, најчешће из захвалности због излечења. Како су поменути многи владари, јасно је да је двор био блиско везан за обитељ овог светилишта.

У култним списима Нићифора Калиста Ксантопула дат је опис храма Богородице *од Извора*

обновљеног у његово доба. Црква је, каже Калист, била правоугаоног облика, окружена са четири портика. Крипта је представљала најважнији део храма и у њу су водила два степеништа са по двадесет пет степеника. У крипти се налазио чудотворни извор чија је вода отицала у један мермерни четвртасти базен. Зидови цркве били су осликани фрескама. Храм је имао три параклиса, посвећена Богородици, светом Евстатију и светој Ани.

Оснивање храма Богородице *Извора живота* објашњава једна легенда и један историјски извор. Када је будући византијски цар Лав Трачанин дошао као обичан војник у Константинопољ, у мочварама испред Златних врата сусрео је слепог човека који је замолио да га поведе и напоји. Док је Лав тражио воду зачуо је глас који му казује где се она налази и да њом треба слепоме да опере очи. Глас му је прорекао да ће постати цар и да на том месту треба да подигне цркву у којој ће људи моћи да нађу оздрављење. Лав је послушао и слепац је прогледао, а он сам је доцније заиста поста цар. Када је ступио на престо, у близини извора је саградио велелепну цркву.

Да је подизање храма у време Лава I легенда, показује Јустинијанов хроничар Прокопије, који заснивање овог светилишта приписује своме заштитнику: „А њој (Богородици) подигао је други храм на месту званом Извор (Πηγή). Онде се налази густа кипарисова шума, луг у свежим пољима пуним цвећа, врт који доноси дивне плодове, извор који тихо жубори својим благим током питке воде, све особито пригодно за светилиште. Такав је простор око светилишта; а сам храм се не може лако описати достојним речима, нити оцртати у мислима, нити се шаптавим говором може о њему причати. Биће довољно рећи само толико да лепотом и величином надмашује већину храмова“ (*О грађевинама*).

Најпрецизнији податак о датовању изградње манастира Ζωοδόχος πηγή пружа нам

византијски историчар Гергије Кедрон (XI-XII век). Он тврди да је Јустинијан саградио манастир у 33. години своје владавине, дакле 559-560. године.

Многобројна чуда која су се збила од времена оснивања светилишта до обнове у доба Андроника II Палеолога наведена су у очуваним писаним изворима. Непознати писац из времена Константина VII Порфирогенита (средина X века) побројао је 47 чуда што су се догодила од подизања па до X века. Током латинске власти у Цариграду, вода са извора престала је да буде чудотворна, што се наставило и током владавине Михаила VIII Палеолога који је водио унионистичку политику према западној Цркви. А за време Андроника II Палеолога који је одбацио политику уједињења Црква, Богородица је показала своју наклоност тиме што је повратила чудотворну моћ воде у светилишту.

Мада се ово Богородичино култно место налазило изван цариградских зидина, поред њега је била палата царева који су ту долазили са свечаном свитом. Најчешће се то догађало на Вазнесење Господње. Цар би на Спасовдан, како сведочи Константин VII Порфирогенит (913-959) у свом спису о церемонијама на двору, стизао у атријум да би потом у припрати сачекао патријарха. Њих двојица би свечано ушли у цркву, наставили до амвона и царских двери, да би затим ушли у олтар и учествовали у богослужењу (Литургији). Цар би поставио своје дарове на Часну трпезу, изашао из храма и попео се у катихумену, где се налазила мала просторија коју је користио после Литургије. За време свечаног обеда представници Зелених и Плавих (политичке групације у Цариграду) налазили су се у атријуму, а молитвени искази током литије која би потпом уследила прослављали су најпре Богородицу па Вазнесење. Сачуван је и писани извор да је василевс Нићифор II Фока (963-969) провео Спасовдан у цркви *од Извора*.

Лав Ђакон (друга половина X века), говорећи о побуни што је избила на Спасовдан 967. године, наводи да је *по обичају* цар био у храму изван градских зидина званом *Извор*, посвећеном Богородици. Јован Скилица (друга половина XI века), говорећи о истом догађају, помиње прославу Вазнесења *на Извору*

. Ово понавља и Георгије Кедрон. Јован Зонара (прва половина XII столећа) истиче да је

по старом обичају

на један од Господњих празника василевс био у светом храму од Извора. Када је празник Богородице

Живоносног Источника

формално установљен, изгледа да је он петог дана Светле недеље врло свечано прослављан у главној царској палати у граду. То би био почетак ширења култа

Богородице

од Извора

изван самог светилишта поред цариградских зидина. Главни посредник биће, изгледа, Велика лавра на Светој Гори, јер је манастир Богородице Ζωοδόχος πηγή четрдесетих година XIV века постао метох овог атонског манастира.

До свих ових података најлакше се долази преко текстова који се односе на тумачење врло познате и распрострањене иконографске представе Богородице типа *Живоносни источник*

која је настала под утицајем светилишта Мајке Божије од Извора поред константинопољских зидина. Према најновијим истраживањима Татјане Стародубцев (*Култ Богородице Ζωοδόχος πηγή и његов одјек у сликарству у доба Палеолога*, Зограф 33 /2009/), напознатијим представама Богородице овог типа сматрају се фреске у припрати цркве Афендико у Мистри (између 1313. и 1322), у акросолијуму гроба деспота Димитрија у нартексу цариградске Хоре (око 1340), у припратама храмова Светог арханђела Михаила у Леснову (1349) и Вазнесења у Раваници (око 1387), на западном зиду цркве Успења у Волотову код Новгорода (1363-1390) и у олтару југоисточног параклиса храма Светих Теодора у Мистри (око 1400). Без обзира што се служба Богородици

Извору живота

није нашла у српским богослужбеним књигама средњег века, ликовна представа овог врло значајног Богородичиног култа има репрезентативне одјеке у живопису тако угледних манастира као што су Лесново и Раваница.

Н. Јованчевић

